

Migratie: het grote menselijke verhaal

Eric Vanhaute

Universiteit Gent

Mensen zijn mobiel. Het is omdat we mobiel zijn dat we zo succesvol zijn; dat we uitgegroeid zijn van een kleine en bedreigde gemeenschap zwerfend over de Afrikaanse savannes tot de dominante en bedreigende soort met meer dan zeven miljard telgen vandaag; dat we ons aangepast hebben aan en gevestigd hebben in de meest uiteenlopende klimaten en streken; dat we de meest inventieve, maar ook de meest destructieve culturen en economieën hebben kunnen opbouwen. De meest onherbergzame gebieden daar gelaten bewonen en bereizen we nu de hele aardoppervlakte. De wereld is zo het menselijke schouwtoneel geworden, het theater van een nooit stoppende uitwisseling en confrontatie van belangen en gedachten, van kunde en technieken, van hoop en van vrees.

Heden migreren elke jaar meer dan 200 miljoen mensen naar andere landen. De meesten zijn op zoek naar een beter leven. Zij zorgen voor een enorme geldstroom naar hun landen van herkomst, opgelopen tot jaarlijks 340 miljard euro. Ongeveer 15 miljoen zijn erkend als internationale vluchteling, 27 miljoen zijn vluchteling in eigen land. Elk jaar verhuizen vier maal meer mensen in eigen land, vandaag bijna 800 miljoen. Zij vertrekken veelal naar de snel groeiende steden. Sinds kort tellen we meer stads- dan plattelandsbewoners. Zo telt China momenteel 250 miljoen rurale migranten die in de groeiende steden werken. De trek naar de stad van de honderden miljoenen Chinezen sinds de jaren 1980 is veruit de grootste migratiebeweging die de wereld tot nu toe heeft gekend. Zo is vandaag één op zeven wereldburgers een economische migrant. Daarbij maken we tezamen jaarlijks meer dan een miljard internationale toeristische trips. De uitgaven voor reizen lopen nu op tot bijna 10% van het globale BNP. Het moge duidelijk zijn, we zijn bewegende mensen in een bewegende wereld. We zijn mobiel omdat we reizen, ontdekken, ontmoeten. We zijn ook mobiel omdat we veroveren, roven, koloniseren. Soms worden we gedwongen te vertrekken, of moeten we vluchten. Meestal zoeken we elders een nieuw leven. Weinig is meer des mensen dan migreren.

Migratie vernieuwt de menselijke genenpoel, creëert nieuwe ruimtes voor groei en expansie, wisselt ervaringen, ideeën en overtuigingen uit, ligt aan de basis van confrontatie, spanning en strijd. Migratie staat centraal in de menselijke ervaring, in het verhaal van de immer veranderende menselijke reisweg. De oudste en lange tijd belangrijkste vorm van migratie is deze van *volledige gemeenschappen*. Groepen van jagers-verzamelaars en later van herders en nomaden volgen in de eerste en ook langste fase van ons bestaan het ritme van de seizoenen en het pad van wilde of getemde diersoorten. Het kruisen van diverse ecologische ruimtes is een voortdurend cyclisch proces, dat in meer recente tijden zo goed als volledig is verdwenen. In de sedentaire landbouwsamenlevingen wordt de rol van migratie *binnen de eigen gemeenschap* belangrijker. Het nageslacht zoekt zijn geluk buiten de ouderlijke stek en sticht zo een nieuwe familie en een nieuwe nederzetting. Deze aaneenschakeling van kleine stappen verzekert niet alleen een bevolkingsgroei maar verlegt ook stelselmatig de grenzen van de gemeenschap. De langdurige en zeer invloedrijke migratie van Bantoevolkeren vanuit West-Afrika over het hele continent is de uitkomst van dergelijk traag maar gestaag intern kolonisatieproces. De groei van grotere beschavingen stimuleert processen van *externe kolonisatie*. Leden van een gemeenschap trekken weg om elders die gemeenschap te herinrichten. Dit gaat gepaard met de inname van nieuw land en vaak ook met de fysische verwijdering van de vroegere bevolking. Dit proces van migratie bestaat al sinds onze vroege voorouders, maar krijgt de voorbije zes eeuwen met de expansie van koloniale imperia een geïnstitutionaliseerd en grootschaliger karakter. Met de groei van de wereldbevolking en de toename van contacten tussen voorheen uit elkaar gegroeide gemeenschappen neemt migratie *tussen gemeenschappen* zeer sterk toe. Migrant verplaatsen zich van de eigen naar een andere, vreemde gemeenschap. Succesrijke migratie veronderstelt vormen van samenwerking tussen autochtonen en nieuwkomers, via economische, sociale en culture contacten en uitwisseling. Dit gaat vaak gepaard met nieuwe spanningen op gebied van werk, taal, religie en cultuur.

Op zoek naar een beter bestaan, op de vlucht of op reis, de motieven om de heimat al dan niet definitief te verlaten zijn heel divers. Migratie is lang niet altijd vrijwillig. De handel in slaven (zoals deze uit Afrika), systemen van verplichte contractarbeid (zoals in Zuid- en Oost-Azië), de grootschalige uitdrijvingen en verplaatsing van volledige bevolkingsgroepen (zoals de Joden vroeger en de Palestijnen vandaag) en verplichte kolonisering (zoals in Siberië) zijn ook deel van de menselijke geschiedenis. De impact hiervan is heel vaak destructief. Zo valt mede door de slavenhandel het aandeel van het Afrikaanse continent in de wereldbevolking terug van bijna 20% in 1500 tot amper 8% in 1900. Vrijwillige migratie is eveneens een rekbaar begrip; centraal staat de mogelijkheid van mensen en groepen om hun lot gedeeltelijk zelf in handen te houden. In dat geval vertrekken mensen bijna steeds om het beter te hebben, als het kan op korte termijn, maar vaak met het oog op de volgende generatie. De primaire motivatie is de angst zijn voor wat fout is gegaan thuis, of de hoop in een nieuw land van melk en honing. De beslissing om te migreren neemt niemand licht. Migratie betekent vroeger vaak het finaal doorknippen van de banden met het thuisland. Vandaag staat de keuze om te migreren in toenemende mate in functie van een dubbele strategie, het eigen lot verbeteren en zo ook de achtergelaten gemeenschap ondersteunen. Zo wordt migratie deel van een gecombineerde overlevingsstrategie, van het individu dat wegtrekt en van de familie en gemeenschap die achterblijft. Tenslotte kan migratie ook een keuze zijn om te leren, ontdekken en reizen. Religieuze pelgrimages mobiliseren sinds oudsher grote bevolkingsgroepen. De jaarlijkse Hadj naar de heilige sites van Mekka ligt sinds de achtste eeuw aan de basis van massale migratiestromen, vandaag oplopend tot miljoenen Moslim gelovigen. Transport- en communicatierevoluties en de spectaculaire daling van de reiskosten brengen sinds het midden van de 20ste eeuw het massatoerisme op gang.

Elke vrijwillige en langdurige migratie wordt voorafgegaan door een moeilijke afweging van de te verwachten opbrengsten en de te verwachten kosten. Deze zijn financieel, elke vertrek vergt een vorm van sparen, emotioneel en fysisch. De kansen op falen, conflict, strijd en dood stijgen met het verlaten van de eigen gemeenschap. Meer extreem kunnen ziektes en plagen worden overgebracht en volledige samenlevingen ontwricht of zelfs uitgeroeid. De belangrijkste strategie om de individuele kosten te verlagen is de vorming van netwerken van migratie en migranten. Deze netwerken ontstaan tussen de zendende en ontvangende gemeenschap en worden binnen die laatste gemeenschap verder uitgebouwd. Kennis, informatie, steun en solidariteit zijn binnen dergelijke netwerken cruciaal. In de thuisbasis zijn er de 'wervers', zij die de informatie verspreiden en het vertrek mee mogelijk maken en bij aankomst de 'verdelers', zij die de nieuwkomers mee opvangen. De migratieroute wordt mee mogelijk gemaakt door 'reisagenten' in de vorm van gidsen, logementen of transportmaatschappijen. Migratie is bijna altijd een groepsgebonden proces dat vorm krijgt binnen netwerken tussen vertrek en aankomst.

Migratie is een van de belangrijkste motors voor sociale verandering en sociale innovatie. Producten, middelen en kennis worden gedeeld en verspreid. Ideeën en vernieuwing krijgen meer ruimte, verandering en verscheidenheid wordt de norm. Met de verspreiding van de *homo sapiens* buiten het Afrikaanse continent ontstaat een veelheid aan groepen, talen en culturen (divergentie). Deze vinden na verloop van tijd elkaar terug, met een ongemeen grote uitwisseling van genen, ziektes, producten en kennis tot gevolg (convergentie).

Sinds het ontstaan van de *homo sapiens* zo'n 200.000 jaar terug heeft de moderne mens steeds zijn grenzen verlegd. Vanaf 70.000/80.000 jaar terug trekken groepen naar andere continenten, waar de oudere menselijke soorten zoals de Neanderthaler worden verdreven of geassimileerd. Deze trage en langdurige migratiegolf ligt aan de basis van de succesvolle kolonisering van grote delen van het aardoppervlakte, tot afgelegen eilanden in de Stille Zuidzee enkele duizenden jaren terug. De succesvolle verspreiding en uitwisseling van genen door de paleolithische mens gaat gepaard met een trage maar gestage bevolkingsgroei. Die wordt ondersteund door een opvallende technologische, economische en culturele vooruitgang: technieken van jagen, vissen en verzamelen, kleding, behuizing, handel, taal, culturele patronen. De allerbelangrijkste vernieuwing is geheel uniek aan de menselijke soort: de culturele uitwisseling. Doorheen vele tienduizenden jaren

heeft de moderne mens de kunst aangeleerd van het collectief aanleren, van het accumuleren, bewaren en doorgeven van kennis. Het gebruik van het vuur, de verbetering en vernieuwing van technologieën, het aanleren van (symbolische) taal, zonder het collectieve leren was dit nooit mogelijk geweest.

Het ontstaan van landbouwsamenlevingen vanaf 10.000 jaar terug maakt de groei van grotere, sedentaire samenlevingen mogelijk. De verspreiding van landbouwgewassen zoals tarwe, rijst en bananen in Eurazië, sorghum in Afrika en maïs en aardappelen in Amerika wijst op meer intensieve contacten tussen diverse gemeenschappen. Dit stimuleert de groei van systematische handelsnetwerken over lange afstanden 3000 tot 4000 jaar terug. Zij vormen een netwerk van directe handelscontacten die grote delen van de wereld, met als belangrijkste uitzondering het Amerikaanse continent, met elkaar verbindt. De zijderoutes verbinden China met de Middellandse Zee en Afrika, terwijl gespecialiseerde handelsdiaspora van ondermeer Armeniërs en later Joden permanente connecties tot stand brengen tussen de Middellandse Zee en de Indische Oceaan. Later spelen Vikingen een cruciale rol in de handel tussen Noord-, Oost- en Zuid-Europa. Hoewel slechts een relatief klein aantal handelaren hierin actief is, raakt door deze geleidelijke uitbreiding en intensivering van handelsnetwerken aan het begin van de jaartelling een uitgestrekt gebied, van Japan tot de westkust van Afrika, met elkaar verbonden. We kunnen spreken van een langzame convergentie. Deze netwerken breiden zich in de periode 500-1500 verder uit door de grootschalige migratie van de 'paardenvolkeren' uit het Oosten, de Arabische expansie in Noord-Afrika en die van de Vikingen in West- en Oost-Europa. Tegelijkertijd nemen de contacten binnen Zuid- en Noord-Amerika toe. Als gevolg van die intensivering zien we een groei in de verspreiding over grote afstanden van mensen, maar vooral van goederen, kennis, technieken en ook ziektes (zoals de builenpest in de 14e eeuw). De enige resterende barrières op globale schaal zijn dan de Stille Oceaan en de Atlantische Oceaan, die ervoor zorgen dat Amerika en de meeste eilanden in de Pacific nog geïsoleerd blijven van de rest van de wereld.

In de periode 1400-1700 vergroot de schaal van de globale migratie. De expansie van territoriale (zoals het Chinese en het Ottomaanse Rijk) en koloniale rijken (de Europese overzeese koloniale imperia) brengt nieuwe en ongezien migratiestromen op gang. Mede door verbeteringen in de maritieme technologie worden intercontinentale reizen mogelijk met verstrekkende economische, culturele en sociale gevolgen. Cruciaal is de Europese opening van het Amerikaanse continent en van de Indische vaarroute via Kaap de Goede Hoop aan het einde van de vijftiende eeuw. Europese handelaren komen zo in direct contact met de Amerikaanse bodemschatten, de Afrikaanse arbeidsvoorraden en de bloeiende Aziatische economieën. Dit leidt niet alleen tot een toename van de handel en de verspreiding van nieuwe producten op mondiale schaal, het stimuleert tevens nieuwe en massale migratiestromen tussen de continenten. Hierbij gaat het zowel om vrije als gedwongen migratie. De bekendste en meest omvangrijke is die van miljoenen slaven vanuit West-Afrika naar het Caribische gebied, Brazilië en in mindere mate de Zuidelijke staten van de latere Verenigde Staten: ongeveer 300.000 in de zestiende eeuw, bijna twee miljoen in de zeventiende eeuw en bijna zeven miljoen in de achttiende eeuw. Daarnaast stimuleert de groeiende wereldeconomie de migratie van miljoenen vrije en onvrije migranten uit Europa. Een derde grote migratiestroom is die van Europeanen naar Azië via de Portugese, Nederlandse en later Engelse handelskanalen. Daarnaast komen er migratiestromen op gang van Zuidoost-Azië naar Zuid- en Midden-Amerika en van Europeanen naar Siberië en Noord-Amerika. Recente studies schatten het aantal Europeanen dat het eigen land (al dan niet tijdelijk) verlaat per tienjaarlijkse periode op 2,3 miljoen in de 16de eeuw, 3,8 miljoen in de 17de eeuw en 4,7 miljoen in de 18de eeuw (goed voor respectievelijk en gemiddeld 2,7%, 3,9% en 3,5% van de totale bevolking per decennium). De grote meerderheid zijn soldaten en zeelui, een minderheid trekt naar de kolonies. Zo vestigen zich tussen 1500 en 1650 jaarlijks 3000 tot 5000 Spanjaarden in de Nieuwe Wereld. Het gecumuleerde effect op de lange termijn is echter groot. Omstreeks 1800 wonen er 8,5 miljoen 'blanken' in het Amerikaanse continent. De migratie van Chinezen blijft in dezelfde periode vrij stabiel, en wordt geschat op 4 miljoen per tienjaarlijkse periode, minder dan 2% van de totale bevolking.

In de jaren tussen 1850 en 1930 ontstaan de in verhouding meest intensieve migratiestromen. Afgezien van de grootschalige arbeidsmigraties binnen Afrika, Europa en Amerika, wordt het aantal lange-afstandsmigranten op ongeveer 150 miljoen geschat. In de periode 1850-1900 is het aantal Europese migranten per decennium opgelopen tot 20 miljoen, of meer dan 6% van de totale bevolking. Tientallen miljoenen Europeanen steken de Atlantische oceaan over om zich in Noord- en Zuid-Amerika te vestigen, terwijl vergelijkbare aantallen Chinezen en Indiërs werk vinden in respectievelijk Noord- en Zuidoost-Azië, onder meer in de mijnen van Mantsjoerije en de rubberplantages van Birma. De oorzaken van deze groei in de wereldwijde lange-afstandsmobiliteit zijn de transport- (stoomschip) en communicatie- (telegraaf, telefoon, post) revoluties, de expansie van koloniale rijken, met voorop het Britse imperium, en de totstandkoming van een geïntegreerde wereldmarkt. Het gevolg is dat kapitaal en arbeid op ongeëvenaarde schaal kunnen worden gemobiliseerd. In de periode 1850-1930 trekken de drie belangrijke groeicentra met een arbeidstekort (Europa naar Noord-Amerika; Oost- naar Noord-Azië; India en Zuid-China naar Zuidoost-Azië) bijna even grote groepen immigranten (45 tot 55 miljoen) aan. Ze vertonen hierbij een opmerkelijke convergentie, met hoge aantallen in de jaren 1870, rond 1900 en aan het einde van de twintiger jaren en een terugval in het begin van de jaren 1890, gedurende de Eerste Wereldoorlog en in de jaren 1930.

Vanaf de jaren 1960 tekent zich een nieuwe periode van toenemende internationale migratie af. Ook nu zijn meerdere patronen zichtbaar, in de richting van de migratie (naar Europa en Noord-Amerika, in Oost- en Zuid-Azië etc.) en naar de vorm (vrije en onvrijwillige migratie). Deze nieuwe golf vindt echter plaats in een andere wereld, met meer mensen, met meer algemene welvaart maar ook met meer welvaartsverschillen. Daarbij ontbeert de huidige globalisering de welhaast ongelimiteerde vrijheid van migratie in de periode 1850-1914. De capaciteit van de 20ste-eeuwse staat om menselijke mobiliteit te controleren is een nieuw fenomeen in de wereldgeschiedenis. Staten krijgen na 1914 veel meer macht om migratie te controleren en te bepalen of en op welke voorwaarden migranten in hun territorium worden toegelaten. Zo rekruteren de golfstaten in het Midden-Oosten vanaf de jaren 1970 miljoenen Aziatische migranten, maar verlenen hen slechts beperkte rechten en aarzelen niet om migranten te deporteren. In liberale democratieën is dit weliswaar veel lastiger gebleken, zoals de geschiedenis van de 'gastarbeid' in West-Europa aantoont, maar ook hier beïnvloedt de migratiecontrole van nationale staten de omvang, richting en selectiviteit van de migratie in hoge mate. Veel meer dan vroeger zijn migratiestromen 'illegaal', want niet door een staat erkend. Daar waar de migratiegolf tussen 1850 en 1914 een belangrijke motor was van economische groei en toenemende convergentie lijken de migratiepatronen van vandaag eerder de verschillen en de divergentie te versterken. Niettemin blijft de nieuwe golf van economische globalisering nieuwe migratiestromen genereren, van arme naar rijke delen van de wereld. Nieuwe vormen van regulering en repressie lijken deze beweging nog moeilijk te kunnen stoppen.

Migratie schrijft mee het menselijke verhaal: de verspreiding van de *homo sapiens*, de groei en verstrengeling van landbouwculturen, de imperiale en koloniale expansie, de urbanisatie en de nieuwe golven van globalisering. Het is duidelijk dat we in de 21^{ste} eeuw een nieuw en heel eigen hoofdstuk zullen schrijven in dit globale migratieverhaal. Wat dit verhaal zal zijn zal in sterke mate afhangen van de wijze waarop we met de nieuwe vormen van menselijke mobiliteit zullen omgaan: als een bedreiging of als een bron voor vernieuwing.

Literatuurwijzer

Edward B. Barbier, *Scarcity and Frontiers. How Economies Have Developed Through Natural Resource Exploitation*, Cambridge University Press, 2011.

Torsten Feys, Maritime Migration, in: *The Encyclopedia of Global Human Migration*, D. Hoerder, I. Ness and S. Sarfitri (red), Wiley Publishers, 2012, pp.

Dirk Hoerder, *Cultures in Contact. World Migrations in the Second Millennium*, Duke University Press, 2002.

Robert B. Marks, *The Origins of the Modern World. A Global and Ecological Narrative from the Fifteenth to the Twenty-first Century*, Rowman and Littlefield, 2007.

Massimo Livi-Bacci, *A Concise History of World Population*, Blackwell, 2001.

Jan Lucassen, Leo Lucassen, Patrick Manning (red), *Migration History in World History. Multidisciplinary Approaches*, Brill, 2010.

Patrick Manning, *Migration in world history*, New York: Routledge, 2013 (second edition).

Adam McKeown, Global Migration, in *Journal of World History*, 2004, 2, pp. 155-189.

Mandy Nauwelaerts (red), *Red Star Line. People On The Move*, Stad Antwerpen, 2008.

Stalker's Guide to International Migration, <http://pstalker.com/migration/>, laatst geraadpleegd op 4 juni 2013.

Eric Vanhaute, *Wereldgeschiedenis. Een inleiding*, Academia Press, 2012.